

**ХII Республиканская научно-методическая конференция
« XV ЫСЫАХ ОЛОНХО В ВЕРХНЕВИЛЮЙСКОМ УЛУСЕ: МАТЕРИНСКИЙ
ЯЗЫК («ИЙЭ ТЫЛ»), ВЕКОВЫЕ ЦЕННОСТИ, ОБЩЕСТВО»**

**«О5олорго олонхо5о интэриэни тардарга бэйэ оноһуга
оонньуулар»**

Толордо: Филиппова Татьяна Ионовна
«Сайыына» о5о саада, иитээччи.

2022с.

Кирии тыл

Олоңхо – киһи сирдээҕи аналын туһунан иитэр, киһи кыабын, үтүөтүн уруйдуур, уран тылга уһуйар ураты тыыннаах айымньы.

Олоңхо киһи өйүн-санаатын сайыннаарга, эрчийэргэ, толкуйдуур дьозурга үөрэтэргэ быһаччы сыһыаннаах. Былыр оһолор ийэлэрин үүтүн сүмэтин кытта сэргэ олоңхо сырдык идеяларыгар, хомозой уус-уран тылыгар иитиллэн, бары үтүөтүн, кэрэтин иңэриммитинэн улааталлар. Ийэ тыл алыбыгар ылларбытынан киһи буолан сириэдийэн тахсаллар. Олоңхо сырдык тускула, тылын ууһа, араас уус-уран айымньыларын күүһэ, фантазията – барыта киһи өйдүүр өйүн дириңэтэргэ, толкуйдуур дьозурун сайыннаарга, саныыр санаатын ырааһырдарга аналлаахтар

Оҕо билиитин – көрүүтүн, өйүн – санаатын, тылын – өһүн, майгытын – сигилитин сайдытыгар оонньуулар уонна эрчиллиилэр улахан суолталаахтар. Онон билигин оонньуур уонна оонньуу кыра саастаах оҕо өйө – санаата, билиитэ – көрүүтэ, тыла – өһө сайдарыгар, дьону кытта бодоруһа – алтыһа үөрэнэригэр быһаарар суолталаах туттаах дьарык буолара биллэр.

Биһиги уһуйааммытыгар олоңхону билиһиннэрэргэ иитээччилэр араас ойуулаах хартыыналары, лотолары, быһыллыбыт уруууйдары, араас сахалыы остуол оонньууларын, театр оонньуутун туһанабыт. Остуол оонньуутун туһанан оҕо истэр, өйдүүр, ылынар, айар, оңорон көрөр, туһанар кыабын тэңинэн сайыннарыахха сөп. Оҕо оонньуу сылдьан олоңхо баай тылын, ис хоһоонун эрэ иңэриммэт, атын оҕону кытта бодоруһан, биир тыл булан, иллээх – эйэлээх, дьулуурдаах буоларга уһуйуулар, дьозура арыллар.

Былыр – былыргыттан оонньуур ханнык баһарар омук олоһун, культуратын көрдөрөр ураты символ буолар. Сахалар сүрүн дьарыктара сүөһү иитиитэ, булт этэ. Былыр кырдыһаастар мастан, талахтан, туостан туттар сэби – сэбиргэли, малы – салы оҕоҕо сөп гына кыччатан оңороллоро. Уолаттарга булт тэрилэ (кыра ох саа, быһах, хайыһар уо.д.а).көтөр – сүүрэр, (ат,кус)

кыһыллара, кыргызтарга сүөһү, сыахай куукула оңоһуллара. Ынах – сүөһү оонньууру үөһэттэн көстөр курдук атаҕа көстүбэт судургу быһыылаах, тус – туспа ойуулаах гына талахтан кыһаллар, туостан кырыйаллар эбит.

Оҕолорго олонхоҕо интэриэһи тардарга бэйэ оҥоһуга оонньуулар

1.«Олоҥхо геройдарынан быһыллыбыт хартыыналар»

4 – 5 саастаах оҕоҕо аналлаах оонньуу - «Дьулуруйар Ньургун Боотур олоҥхоттон Туйаарыма Куо»; - «Бухатыыр ата»; - «Үрүң Уолан»;

Сыала: Болҕойон, толкуйдаан көрөн оңорон таһаарыы, олоҥхо геройдарын билиһиннэри.

Туттуллар тэрил: олоҥхо геройдарынан быһыллыбыт хартыыналар.

Оонньуу ис хоһооно: Олоҥхо геройдарын салгыы билиһиннэри, чиңэтии, оңорон таһаарарын ситиһии

2.«Паара тылы бул» (Лото)

4 саастарыттан үөһээ саастаах оҕоҕо аналлаах.

Сыала: Оҕо толкуйдуур дьөбүрүн сайыннарыы, болҕомтолоох буоларын ситиһии.

Туттуллар тэрил: 10x10 диаметрдаах квадраттан быһыллыбыт 19 устуука олонхо геройдара.

Оонньуу барыта: Оонньууга 2 оҕо утарыта олонхо оонньуулар. 10x10 диаметрдаах төгүрүктэн быһыллыбыт олонхо геройдарын умса ууран буккуйан баран бастакы оонньооччу бири талан ылан көрөн тэнниир тэн буолбут буоллаҕына туора ууран таһаарар, өскөтүн тэн буолбатах буоллаҕына төптөрү ууран буккуйар иккис оҕо салгыы оонньоур, арай бинг түбэстэбинэ иккитээн түһэр быраабы ылар, инник курдукоонньоу салгыы баран иһэр. Бу оонньоу оҕо болҕомтолоох буоларын сайыннарар.

3.«Олоҥхо куукулалара»

4 – 5 саастаах оҕоҕо аналлаах оонньуу

Сыала: Оҕолорго олоҥхо сүрүн геройдарын туһунан өйдөбүлү оҕо өйүгэр санаатыгар бигэтик хааларын ситиһии, билиһиннэри.

Туттуллар тэрил: олоҥхо куукулалара.

Оонньуу ис хоһооно: Оонньууга 6 – 7 оҕо оонньуон сөп. Хас биирдии оҕо олоңхо куукулаларын талан ылар уонна олонхону оонньоон көрдөрөллөр

4.«Олоңхо таабырыннара»

4 – 6 саастаах оҕоҕо аналлаах оонньуу «Ситэри эт» оонньуу оҕо билиитин – көрүүтүн кэңэтэр, болҕомтолоохтук истэр, бэйэтин салайынар үөрүйэхтэрин, тылын саппаһын, толкуйун, өйгө оңорор сатабылын (сатаан тэнниир, араарар, сүрүнүн булао) сайыннарар кыахтаах.

Сыала: оҕону олоңхо дьоруойдарын аатын толору билэргэ үөрэтии. Бухатыырда айыы дьонун ааттарын этиллиитин өйдөтүү.

Туттуллар тэрил: олоңхо дьоруойдара ойууламмыт хартыыналара.

Оонньуу барыыта: хартыыналары көрөн 1 – 2 оҕо эбэтэр хас да оҕо оонньуур, биирэ саҕалыыр атына түмүктүүр, таабырын курдук этэбит оҕо таайар. **Холобур:** 1. Үс саха барахсаны төрөтөн тэниппит, урааңхай саха барахсаны ууһаппыт.....(Саха Саарын тойон, Сабыйа Баай хотун).

2. Туналҕаннаах ньуурдаах, тураҕас дьоруо аттаах ...(Туйаарыма Куо)

3. Күүстээх – уохтаах күөнэ көҕөччөр аттаах....(Күн Дьырибинэ бухатыыр).

4. Дьулусханнаах дьулуо маңан халлаан дьураатыгар тура төрөөбүт дьулусхан субуйа сүүрүк Дьураа хара аттаах ..... (Дьулуруйар Ньургун Боотур).

5. Аҕыс былаас суһуохтаах..... (Айталыын Куо).

6. Үс үүт күрүөнү үрдүнэн көстөр Үрүмэччи маңан аттаах ..... (Үрүң Уолан)

5.«Дьулуруйар Ньургун Боотур» олонхо ыллыктарынан остуол оонньуута

4 саастарыттан үөһээ саастаах оҕоҕо аналлаах. Бу оонньуу икки өрүттээх

Сыала: Оҕо толкуйдуур дьоҕурун сайыннарыы, болҕомтолоох буолуу.

Туттуллар тэрил: 30х40 сантиметр иэnnээх пвх матырыйаалтан оҥһуллубут хонуу, олонхо бухатыырдара (Эбэтэр фишкалар), кубик

Оонньуу барыыта: Оонньууга 4 – 5 оҕо оонньуон сөп. Бастакы оҕо кубигы быраҕар хас харах түбэспитинэн хаамар өскөтүн ыйытыкка түбэстэҕинэ эппиэттир сатаан толкуйдаан эппиэттээҕинэ стрелка ханна ыйыллыбытынан онно тийэн турар уонна салгыы хаамар арай кыайан эппиэттээбэтэҕинэ стрелка ханна ыйыллыбытынан төннөн онно баран турар.

Оонньуга хайа бухатыыр сөпкө эппиэттээн урут тийэн Туйаарыма Куону быһаабыт ол кыайар. Оонньуу ити курдук салгыы баран иһэр.

Ыйытык:

1. Олонхону ким толорор?
2. Олонхо үс дойдутун ааттаа
3. Үс саха барахсаны төрөтөн тэниппит, ураанхай саха барахсаны уһаппыт.....(Саха Саарын тойон, Сабыйа Баай хотун).
4. Туналбаннаах ньуурдаах, тураҕас дьоруо аттаах ... (Туйаарыма Куо)
5. Күүстээх – уохтаах күөнэ көбөччөр аттаах....(Күн Дьырибинэ бухатыыр).
6. Дьулусханнаах дьулуо маңан халлаан дьураатыгар тура төрөөбүт дьулусхан субуйа сүүрүк Дьураа хара аттаах ..... (Дьулуруйар Ньургун Боотур).
7. Аҕыс былаас суһуохтаах..... (Айталыын Куо).
8. Үс үүт күрүөнү үрдүнэн көстөр Үрүмэччи маңан аттаах ..... (Үрүң Уолан).

Түмүк

Саха омук өркөн өйүн, талба талаанын үрдүк өрөгөйө, кылаан чыпчаала олоҕо киһи аймах уһулуччулаах айымньытынан ааттанан, бүтүн норуот олоҕор – дьаһаҕар дьайар, сайдыы саңа кэрдиис кэмигэр таһаарар кыабын таба туһаныы, иитэр – үөрэтэр үлэбэ сонун хайысхалары киллэриин, үлэ утумнаахтык ытыллаларыгар сөптөөх услуобуйаны тэриниин. Ол курдук, оҕо оонньуу технологиятын туһанан олоҕхону билиһиннэриини саҕалаатахха оҕо түргэнник өйдүөн, ылыныан, интэриэһэ үрдүөн сөп; ис хоһоонун, оонньуу быраабылатын үөрэттэххэ, оҕо майгы – сигили өттүнэн тупсуон сөп. Оҕо манньк сатабыллар уонна үөрүйэхтэр сайдаллар: бэрэдэктээх уонна түмсүүлээх буолар; көрөн ылынар дьоҕура үрдүүр; өйгө хатыыр дьоҕура сайдар; оҕо билэр – көрөр баҕата элбиир; оҕо билиитэ кэңиир; сатаан саңара үөрэнэр; тылын саппааба байар, толкуйдуур, ырытар дьоҕура улаатар.

Туттуллубут литература

1. Олонхо в игровой деятельности детей/ Ю.В.Андросова, Н.П. Александрова- Якутск:Бичик, 2013
2. Сахалы оонньуулар/ Васильева П.К., Охлопкова М.К.-Дьокуускай: Якутполиграфиздат, 1992